

September 2012

GULDHORN OG MOSELIG

Mange af de fineste og mest betydningsfulde offerfund fra Danmarks oldtid stammer fra moserne. Fra stenalderen blev moserne opfattet som et grænseland mellem guder og mennesker, og den rolle fortsatte de med at have i jernalderen. Kontakten til guderne var særlig god i de mystiske søer og moser. Her fandt man porten til den anden verden, og her ofrede man alt fra krukker med mad, pragtvogne, våben, guld og endda mennesker. De gamle søer og moser er ofte vokset til i dag. Med tiden er planterne i søerne blevet til tørv, som man har gravet op og fyret med lige siden oldtiden og frem til det 20. århundrede. Det betyder, at man har fundet mange af jernalderens offergaver under tørvegravning igennem de sidste par hundrede år.

MOSEN OG HVERDAGEN

I jernalderen var næsten alle de mennesker, der levede i Norden, bønder. Man levede i landsbyer. Hver landsby havde sine egne marker, hvor afgrøderne voksede, sine egne enge, hvor kvæget kunne græsse, og en gravplads, hvor landsbyens døde blev begravet. De fleste landsbyer havde sandsynligvis også en hellig sø eller mose i nærheden, hvor man kunne ofre til guderne.

I dag er moser ikke et sted, der umiddelbart drager folk, men for jernalderbefolkningen var moser og søer hjemmefant område. I jernalderen begyndte mennesket i langt højere grad end tidligere at udnytte mosens ressourcer. Ud over udnyttelsen til jagt og fiskeri var det herfra, det årlige forbrug af tørv til brændsel og myremalm til jernproduktion blev hentet. Også når det drejede sig om den religiøse del af livet, var det her, man gik hen. Mosen var et sted, hvor man tog kontakt til de magter, som bestemte over dagligdagen. Det var her, man foretog en del af de offerhandlinger, som skulle sikre markernes afgrøder og dyrenes ve og vel. Vi må formode, at man også brugte hellige lunde, træer, store sten, vandløb og øde steder til at opnå denne guddommelige kontakt, men offergaverne, der blev givet disse steder, har sjældent overlevet tidens tand.

Nogle af ofringerne har været frugtbarhedsofre: takofre til de guder, der fik solen til at skinne og kornet til at gro. Et landbrugssamfund som jernalderens havde god brug for at stå på god fod med naturens magter. Men ikke alt var offergaver. Moserne var også rum for menneskers daglige virke. Ting kan være tabt tilfældigt, eller der kan være tale om levn fra bopladser, som har ligget tæt ved bredden.

GUDER

Man tilbad mange guder, men vi ved ikke med sikkerhed, hvilke guder der har været tale om. I nogle moser er der fundet træfigurer lavet af grene, der ligner mænd og kvinder. Måske var det gudfigurer? Vikingetidens guder som Odin og Thor har rødder i den sene jernalder, 300-400 e.Kr., men vi kender ikke så meget til guderne fra den ældre jernalder, altså 500 f.Kr. – 300 e.Kr.

MOSEN – ET HELLIGT STED

Vi har mange beviser for, at mosen i oldtiden var et helligt sted. Oftest var det lerkar med mad, der blev ofret, men også husdyr eller dele af husdyrene blev ofret. Måske blev der holdt fester og udført ritualer til gudernes ære. Det kunne også være særligt værdifulde ting som pragtvogne, guld og endda mennesker, der havnede i mosen. Nogle ofringer vidner om, at jernalderen var en urolig tid – såsom de tusindvis af ituslåede våben og skibe, der er blevet kastet i moser og søer. Det har været afgørende, hvem der ofrede og hvorfor, og om det var et lille privat ritual eller en stor fællesofring. I jernalderen har nogle ritualer sandsynligvis hørt til den private sfære, altså familien og gården, mens andre har været fælles for hele samfundet. Ved fællesofringerne har det sandsynligvis været personer, som i forvejen havde en fremtrædende rolle i samfundet, som fx høvdingen, der har styret højtidelighederne. Et fælles offerritual kunne styrke sammenholdet, gruppens identitetsfølelse og selvfølgerens position.

OFFERGAVE ELLER OPSPARING?

De fund, som interesserer os her, er de forsætligt nedlagte, og som efter alt at dømmes ikke skulle hentes op igen. Arkæologerne regner med, at det drejer sig om offergaver og ikke en skat, der midlertidigt var gemt på et sikkert sted, hvis fundene er lagt i mosen under bestemte forhold. Det kan for eksempel være våben, der er blevet ødelagt med vilje, "rituelt dræbt", før de blev lagt i mosen. I flere tilfælde kan det konstateres, at man igennem en kortere eller længere periode er kommet tilbage til det samme sted i mosen for at foretage ofringer. Flere af nedlæggelserne viser et meget fast ritual, som var blevet gentaget igen og igen. Platforme af udlagte grene og ris samt nedfaldne stammer har lettet færdslen ved de sumpede søbredder og ude i mosen.

Også på land har man fundet ofrede genstande. Det er svært at vide, om det egentligt er ofre, eller om det er depoter, altså ting som blot skulle gemmes midlertidigt af vejen. Man har fundet mange sølv- og guldskatte fra jernalderen, som fx de unikke guldhorn og guldbraketeater (små runde

amuletter af guld). Her kan vi altså ikke med sikkerhed sige, at det drejer sig om offergaver.

Fra slutningen af jernalderen, 5. årh. e.Kr., og op gennem vikingetiden, ser det ud, som om en del af de rituelle handlinger foregik i eller ved store halbygninger, sandsynligvis høvdingens hjem. Samfundsforholdene og de magtpolitiske forhold havde ændret sig, og den hellige mose mistede betydning.

TYPER AF OFFERGAVER I JERNALDEREN

Madofre

I den tidlige del af jernalderen, 5. årh. f.Kr. til år 1, blev der især ofret lerkar med madvarer i moser og søer. Vi kender den slags fund fra hen ved 400 lokaliteter i Danmark. I nogle tilfælde kunne der være tale om hundrede lerkar, i andre tilfælde var det blot et enkelt lerkar, der blev ofret. Det er muligt, at fundene afspejler hellige måltider, et fællesmåltid mellem en guddom og menneskene. Sommetider finder man sammen med lerkarrene knogler, der repræsenterer væsentlige dele af hele dyr. De ofrede knogler har højst sandsynligt skullet repræsentere hele køer, som guderne let kunne fuldstændiggøre. Knoglerne var nemlig ikke knust, og marven ikke taget ud.

Vognofre

Til den tidlige jernalders mosefund, 5. årh. f.Kr. til år 1, hører helt enestående og uhyre værdifulde genstande, hvoraf flertallet er importeret fra udlandet. I en mose ved Dejbjerg har man fundet to pragtvogne af træ med bronzebeslag, som tydeligt peger i retning af keltisk kultur. Kelterne var et folkeslag, der i jernalderen beboede Mellemeuropa i det 6. årh. f.Kr. til år 1. I det nuværende Norditalien, Schweiz og Frankrig brugte romerne betegnelsen gallere om kelterne.

Vognene fra Dejbjerg var sandsynligvis en stormands pragtkøretøjer. Vognene havde flere funktioner og kunne både fungere som et køretøj til hellige optog, et personkøretøj samt som en ligbåre. De har altså kunnet indgå i flere forskellige rituelle sammenhænge.

Den romerske forfatter Tacitus beskriver i 1. århundrede e.Kr. germanernes brug af hellige vogne.

Germanerne er en fælles betegnelse for et flertal af stammer i Nordeuropa, også kaldet Germanien. Germanien lå nord for Romerriget og dækkede i jernalderen et område, der spændte fra Rhinens østbred og østover. Tacitus omtalte sine modstandere kelterne som barbarer, og germanerne kaldte han for vilde, fordi de boede så langt borte.

I Germanien dyrkede man ifølge Tacitus en gudinde ved navn Nerthus. Nerthus var en slags Moder Jord, som boede på en ø ude i Oceanet. På øen skulle der være en hellig lund, og her stod der en indviet vogn. På denne vogn kunne Nerthus så rejse rundt til sine tilhængere. Når Nerthus kom på besøg, var der fest og glade dage. Måske var vognene fra Dejbjerg et offer til modergudinden Nerthus? Om Nerthus også blev dyrket heroppe i Norden, eller om hun kun spillede en rolle for stammerne længere mod syd, ved vi ikke med sikkerhed.

Menneskeofre

Den mest kostbare offergave har sandsynligvis været et menneske. De fleste moselig stammer fra slutningen af bronzealderen og første halvdel af jernalderen, dvs. 800 f.Kr. – 200 e.Kr. Ved dødsfald blev liget på dette tidspunkt normalt brændt på bålet, hvorefter aske og knogler blev lagt i en urne og begravet. Dette skete dog ikke for Huldremosekvinden og de mange andre moselig, man har fundet. Disse mennesker blev begravet ubrændt ude i mosen. Var Huldremosekvinden et offer til en gud, man gerne ville holde sig gode venner med? Eller var hun en forbryder, der skulle straffes? Vi ved det ikke med sikkerhed.

Udbredelsen af moselig i Danmark viser, at de findes i de områder, hvor man i jernalderen har gravet tørv. Måske var moseligene en slags takofre til den eller de guder, der herskede i moserne, og hvis domæne man forstyrrede ved gravning efter tørv til brændsel eller myremalm til jernproduktion. Dødsårsagen er kun kendt ved et mindre antal af moseligene. Disse mennesker blev typisk kvalt, hængt eller fik skåret halsen over. På trods af deres brutale skæbne er de alligevel blevet behandlet omsorgsfuldt i mosen, efter at de er blevet dræbt. Dette tyder mere på et offer eller en anden rituel handling end straf. Den romerske forfatter Tacitus skriver, at germanerne ofrede mennesker. Dette kan måske være forklaringen på, hvad der skete med Huldremosekvinden og de andre moselig fra jernalderen. Ved Huldremosekvinden har man dog ikke fundet mærker på halsen eller andet, der kan tolkes som tegn på drab. At dømme ud fra hendes dragt var hun højst sandsynligt en velhavende kvinde, som blev stedt til hvile i den lokale mose, måske ikke langt fra landsbyen, hvor hun boede, og netop i det område, som hun færdedes i, da hun var i live.

Våbenofringer

En helt speciel tradition, der havde med krigsførelse at gøre, har givet os et fantastisk indblik i jernalderens militær. Tusindvis af våben, der både har været kostbare og anvendelige, blev hugget sønder og sammen for derefter

at blive kastet i søer og moser. Våbenofringerne vidner om drabelige slag, der foregik i jernalderen. Hjortspring-fundet på Als vidner om et sådant slag, hvor det antages, at en hær på knap 100 mand ankom til Als i fire både, måske fra Hamborg-området. Angriberne blev besejret, og som tak for sejren ofrede man både et skib og alle fjendens våben i mosen.

Når man vandt, så var det tilsyneladende skik og brug at fejre det ved at ofre fjendens våben i de hellige søer og moser. Ofringerne var sandsynligvis sejrherrens måde at takke guderne på. Fik guderne ikke det, man havde erobret, risikerede man måske at tabe næste gang. Ud over våben kastede man til tider også fjendens heste, hunde, spil, kamme, redskaber, tøj og meget andet ud i søen eller mosen. Hvad man gjorde ved soldaterne, ved vi ikke.

Husofre

I flere af de jernalderhuse, vi har udgravet, er der fundet ofringer af lerkar, dyr og guld, som var gravet ned i hullerne til tagstolperne eller under dørtrinnet og væggene, i stalden eller ved ildstedet. I nogle stolper er der i bunden fundet miniaturekar, ikke større end ca. 3 cm. De små kar kan næppe have haft nogen værdi i sig selv, og da de næppe har haft nogen praktisk anvendelse i det daglige, regner vi med, at de må være nedgravet med et særligt formål for øje. Fundene er blevet tolket som bygningsofre, husofre og afværgeofre, der har skullet beskytte husene og deres beboere mod overnaturlige kræfter, sult, uvejr, ildebrand og lignende ulykker.

Guld

I den sidste del af jernalderen synes offerskikken at nå sit sidste højdepunkt. Guldrakteater (små runde amuletter af guld) blev sammen med guldhalsringe og andre guldsager begravet i moser og jorden som aldrig før. Herefter synes offerhandlingerne at klinge ud.

De store guldofringer hænger måske sammen med et vulkanudbrud i året 536, hvor himlen blev dækket af et mystisk støvslør, som tog meget af solens lys og helt skjulte stjernerne. Dengang kendte man ikke den videnskabelige forklaring, men man har i skriftlige kilder fra Middelhavsområdet og Kina beskrevet vulkanudbruddets følger. En "solformørkelse" af et helt års varighed, som ikke var til at forklare, må have medført meget stærke reaktioner. Vi må prøve at forestille os situationen i Danmark før katastrofen. Livet gik sin vante gang, bønderne dyrkede deres jord og ofrede sandsynligvis til frugtbarhedsguderne. En dag i foråret 536 opdagede man, at solen ikke skinnede, som den plejede. Den var svag og sløret, selv om det ikke var overskyet. Der kan ikke være tvivl om, at jernalderens mennesker

har været desperate. Guldet var forbeholdt magthaverne i jernalderen. Det må derfor også være eliten, der på vegne af samfundet kunne ofre guldsmykker i forsøget på at formilde de højere magter og på denne måde få solen tilbage og redde verden fra undergang. I vikingetiden forestillede man sig, at Ragnarok bliver indledt af en tre år lang vinter, fimbulvinteren, og sagnet kan have rod i begivenhederne i 536. På guldbrakteaterne vises nemlig blandt andet personer og scener, der hører hjemme i den nordiske gudeverden. Meget tyder på, at den nordiske gudeverden var under udvikling allerede inden vikingetiden.

IDÉER TIL ELEVSPØRGSMÅL

inden besøget på Nationalmuseet

- Hvad er jernalderen?
- Hvordan boede man?
- Hvad levede man af?
- Hvad troede man på?
- Hvordan tror I, man forklarede fænomener som torden, sygdom, hungersnød og solens gang over himlen?
- Hvad var værdifuldt i jernalderen?
- Hvad er et offer?

efter besøget på Nationalmuseet

- Hvad ofrede menneskene i jernalderen?
- Hvor ofrede menneskene i jernalderen?
- Hvem ofrede man til i jernalderen?
- Hvorfor ofrede man i jernalderen?
- Hvordan foregik ofringerne?
- Er der stadig mennesker, der ofrer i dag?